

GRAECO-LATINA BRUNENSIA

15. 2010, 1

2010

MASARYKOVA UNIVERZITA

OBSAH

Jarmila Bednářiková – Katarina Petrovičová: <i>Martianus Capella's questionable relation to the Vandals</i>	3
Václav Blážík: <i>Glottochronological analysis of the greek lexicon: modern, Tsakonian, old and Mycenaean Greek</i>	17
Jiří Hudec: <i>People and their soil in Italy under Theoderic the Great</i>	37
Eva Niklesová: <i>Frauen und Männer im Dialogus miraculorum des Caesarius von Heisterbach</i>	65
Stefan Schaffner: <i>Der lateinische Priesteritel flamen</i>	87
Iolanda Ventura: <i>Zur Rolle der Medizin in der enzyklopädischen Kultur des Mittelalters</i>	107

ZPRÁVA A RECENZE

Jana Nechutová: <i>Per famam vivit... (Za Anežkou Vidmanovou)</i>	135
Jana Janovčíková – Katarina Petrovičová: <i>MONYMENTA VIAEQVE. In honorem et memoriam Iohannis Ørberg. Romae, a die IX ad XVI m. Iulii a. MMX</i>	137
Kateřina Loudová: <i>Bakker, Stéphanie – Wakker, Gerry [Eds.]. Discourse Cohesion in Ancient Greek</i>	138
Kateřina Pořízková: <i>Bartoněk, Antonín. Ancient Greek Dialects</i>	140
Nina Jašková: <i>Canfora, Luciano. Gaius Iulius Caesar, demokratický aktátor</i>	142
Daša Bartoňková: <i>Goldhill, Simon – Hall, Edith [Eds.]. Sophocles and the Greek Tragic Tradition</i>	143
Šárka Hurbáňková: <i>Lopez, Aurora – Pociña Andrés. Comedia romana</i>	144
Katarina Petrovičová: <i>Marečková-Štolcová, Elena a kolektiv. LATINITAS MEDICA. Lexikon nejen lékařských sentenci, citátů a rčení</i>	145
Mariana Čížková: <i>Matyszak, Philip – Berryová, Joanne. Životy Římanů</i>	146
Jarmila Bednářiková: <i>Příběhy raně křesťanských mučedníků. Výbor z nejstarší latinské a řecké martyrologické literatury. Uspořádal Petr Kitzler, z řeckých a latinských originálů přeložili Iva Adámková, Pavel Dudzik a Petr Kitzler</i>	149
Loredana Cappelletti: <i>Vecchio, Luigi. Le iscrizioni greche di Felia</i>	150
Daša Bartoňková: <i>Whitmarsh, Tim [Ed.]. The Cambridge Companion to the Greek and Roman Novel</i>	153

je zde kladen na sémantiku antických románů. V kapitole o stylu a rétorice z pera A. Lairda pokračujeme zmínku o prozimetru, charakteristickém pro řadu antických románů; zaujmou výklady Bartsch, více pozornosti je tu přitom věnováno románu římskému než řeckému).

Konečně závěrečný oddíl IV (259–339) je věnován pozdější recepci antických románů a tvoří ho pět kapitol pojednávajících postupně o čtenářích románů v antice (R. Hunter), v Byzanci (J. B. Burton), v západní Evropě v období let 1300–1810 (M. Reeve) a na tyto kapitoly navazuje pojednání od G. Sandýho a S. Harrisona o vztahu románu antického a moderního. Celou práci pak uzavírá originální a instruktivní kapitola o moderně a postmoderně z pera italského badatele M. Fusilla, řeckého románu Fusillo rozlišuje dvě fáze (jak jsme to naznačili výše, jeho názory nekorrespondují s hypotézou T. Whitmarshe z první kapitole této práce), bez zajímavosti není ani to, že v případě tolik diskutovaného *Života Aisópova* se autor kloní k názoru interpretovat zmíněné dílo jako román. Fusilloovy tvahy nás pak zavádějí až k Pasolinimu a Fellinimu.

Všechny studie v předkládané publikaci mají bohatý poznámkový aparát a na konci knihy jsou opatřeny výběrovým přehledem odborné literatury k dané tematice. Bibliografický přehled k celé knize obsahují strany 340–377. Index řeckých a římských románů na s. 378–384 je jakýmsi „stručným průvodcem“ po dochovaných románech a delších fragmentech románů – je jich tu dohromady 16 včetně diskutabilního „románu“ o Alexandrovi, a také Fotia a *Súdy*, zvláštní místo v tomto indexu zaujímá „Hostina u Trimalchiona“ i „Amor a Psyché“ (škoda, že názvy děl jsou jen v angličtině, s řečtinou, ba ani s latinou se zde, bohužel, neseikáme). Obecný index se nachází na s. 385–392.

Zásadnou vydavatelství Cambridge University Press se tedy zájemcům o románovou literaturu dostává do rukou publikace, která nám sice nepodává, jak jsme to již naznačili, vyčerpávající pohled na současný stav bádání o antickém románu – při sestavování díla, skládajícího se z řady esejů, by to ostatně ani nebylo možné –, avšak aspekty antické románové tvorby, které se zde zkoumají, jsou vybrány s velkou dávkou profesionality a invence a jsou přitom podloženy znalostí široké škály odborné literatury. Není tedy pochyb, že kniha je dalším pozitivním krokem na poli poznávání řeckého a římského románu, který musíme jen přivítat.

Daša Bartoňková

La maggioranza dei testi presi in esame nel volume è frammentaria, un terzo di essi è noto solo attraverso trascrizioni ottocentesche, pochi di essi hanno ricevuto nel tempo un'edizione critica adeguata o una edizione e trattazione in pubblicazioni facilmente accessibili (vd. l'elenco delle concordanze pp. 11–12; vd. il primo capitolo del volume dedicato a Scoperte e studi, pp. 13–18; vd. l'ampia Bibliografia, pp. 161–191). Tanto più pregevole è dunque l'iniziativa di ricerca dell'A. e notevole il suo sforzo di riordino e di esegesi della documentazione, che viene analizzata con inconsueta chiarezza e, come di dovere, col costante supporto dei più recenti dati archeologici *in sensu* e delle testimonianze letterarie.

Le settantunove epigrafi lapidarie inserite nel *corpus* sono suddivise nelle seguenti categorie: diciotto testi sacri, sei testi onorari, quarantuno dediche funerarie e quattordici testi di classificazione incerta.

Alla presentazione e relativa analisi dei testi iscritti l'A. fa precedere giustamente un capitolo, il secondo (pp. 19–27), in cui sono illustrate, con confronti con la madrepatria e con l'ambito greco e magnogreco, le caratteristiche dell'alfabeto in uso ad Elea e la sua evoluzione dalle origini sino al I sec. d.C., servendosi di tutta la documentazione utile in proposito, e quindi anche di bolli, legende monetali, sigle su blocchi di mura e monumenti, etc. Una tabella alfabetica chiude efficacemente il capitolo, fornendo in modo sintetico e schematico, le informazioni in esso fornite. A tal proposito sarebbe stato utile inserire anche qualche informazione più specifica sulle lettere utilizzate ad Elea con valore numerale e mi riferisco, in particolare, ai segni numerali presenti nelle tre iscrizioni, nr. 22–24, di I sec. d.C. relative ai misteriosi medici *pholarchi*, testi molto famosi e ampiamente discussi dall'A. (pp. 86–96), che però, nel caso del testo nr. 24 ha omissso di spiegare le sue scelte di traduzione: egli afferma che *ἐξαι υἱς* corrisponderebbe all'anno 456 (p. 93), ma senza dirci il perché. In realtà nel sistema alfabetico numerale il *νυ* equivale a 40 e non a 50; inoltre dalle foto dell'iscrizione (nr. 50–51 Tav. XVI) il segno finale /si può interpretare anche come una *E* (= 5), in cui il tratto mediano è ormai difficilmente riconoscibile, ma resta una lettura plausibile e già sostenuta in passato, tuttavia ignorata e automaticamente scartata, senza alcun accenno o motivazione, dall'A.

Le iscrizioni sacre (pp. 29–66; nr. 1–18) permettono di conoscere la varietà dei culti esistenti nella colonia per un lungo lasso di tempo, dalla fine del VI al I sec. a.C. Una conoscenza che, scarsamente ricavabile dalle fonti letterarie, numismatiche ed archeologiche, viene ampliata soprattutto dai dieci *horoi* (nr. 1–10), cippi usati per delimitare e/o segnalare le aree sacre (non tutte identificate) delle divinità ivi menzionate, le quali sono dotate di epiteti rare, alcune legate al contesto marittimo e della navigazione proprio della vita della colonia (*Zeus Ourios*, *Kairòs*, *Pompaiois*, *Poseidon Asphaleios*; ma vd. anche su altro supporto, l'assai probabile menzione di *Hermes* nella nr. 16, dio dei viaggi e dei commerci), altre ai suoi rapporti con Atene (*Hera Thelxine*, *Zeus Hypatos Athenaios*), altre ai suoi rapporti con il mondo egeo e microasiatico (ad es. *Zeus Alastoros*, *Poseidon Asphaleios*).

Le sei iscrizioni onorarie (pp. 67–96; nr. 19–24), tutte rinvenute negli anni '50 del secolo scorso, sono tutte da datare nel periodo I sec. a.C. – I sec. d.C. Significativa quella di Parmenide (nr. 21, pp. 81–86), l'unica fonte diretta che espressamente collega il filosofo ad Elea; l'altra fonte diretta, ma molto meno esplicita, potrebbe essere l'*horos* nr. 3 (pp. 42–45) menzionante l'esistenza del culto di *Kairòs* ad Elea nella seconda metà del V sec. a.C., una divinità nota ai Pitagorici e da essi numericamente interpretata, come tramanda Stobeo; questa fonte è giustamente rivalutata dall'A., che a sua volta valuta per la prima volta in connessione con il *Kairòs* di Elea un testo epigrafico da Bisanzio di II–III sec. d.C. già noto da tempo. Sempre a proposito del testo nr. 21, sono del parere che l'appellativo *φουκόσ* qui riferito al filosofo vada inteso non nel senso di "medico", ma in quello di "filosofo presocratico", "indagatore della natura". Poiché se è vero, come fa notare l'A., che in CIL X 388 = IG XIV 666 (fine II – Inizi I sec. a.C.), proveniente da una zona non molto distante da quella velina, troviamo l'equivalenza *φουκόσ* = *medicus*², se è vero che Parmenide viene consi-

² Sul testo vd. da ultimo CRISTOFORI, A. 2008, "Menecrate di Tralles, un medico greco nella Lucania ro-

že zločinným spiknutím se míní to, že Cyprianus se stal nepřítelem římských bohů a posvátných obřadů. Problematické je v tomto překlade označení Valeriana jako cesára (s. 229).

V Životě Cyprianové od Pontia je první popisán život křesťanského biskupa. A je tu vyslovena i „globalizační“ funkce křesťanství: „Pro pohany je život mimo jejich města těžkým trestem, pro křesťana je však celý náš svět jedním jediným domovem.“ (s. 249)

Kniha tedy zprostředkovává důležitě doplňující informace pro historiky římského období a je významným zdrojem poznání pro dějiny církve, myšlení a etiky.

Věcné komentáře k jednotlivým precizním překladům či některé interpretace míst v samotných překladech se při obsáhlosti a náročnosti tématu, které si autoři zvolili, nemohly vyhnout některým drobným omylům. Např. *diocivri iure dicundo* byli představiteli municipální samosprávy, neměli tedy na starosti soudy v celé provincii (s. 102), jejichž organizace patřila do sféry státní správy. *Legatus pro praetore* by neměl být nazýván prokonsulem (s. 297).

V úvodu Akt Maximiliánových se uvazuje o tom, zda otec mučedníka, který odmítl nastoupit vojenskou službu, byl vojenský veterán. K řešení tohoto problému je možno přispět. Označení otce termínem *temonarius* o tom nevyovídá – *temonaria functio* bylo *munus*, nikoli administrativní nebo vojenská funkce. *Temo* neboli *capitula* bylo označení pro vojenský odvodní okrsek, šlo o dávání nováčků nebo odvádění peněžní náhrady za nováčky (tzv. *adaerace*) státu.

Badatelům a dalším zájemcům je v knize k dispozici skutečně obsáhlý seznam pramenů a literatury (na s. 351–373). Uprostřed publikace je vložena barevná a černobílá obrazová příloha, která přeložené texty velmi vhodně doplňuje ikonograficky – obrazy mučedníků a mučednic pochazejí z byzantských mozaik, raně středověkých fresk, iluminovaných středověkých rukopisů apod.

Jde nepochybně o nesmírně poctivou knihu, vstřícnou ke čtenářům, kterým zde nejsou při četbě martyrologické literatury k dispozici jen vysvětlení dobových historických událostí a reálií, ale i komentáře k překladům nejednoznačných pasáží pramenů uvádějí se zde rozličné dosavadní interpretace různých alegorických míst. Autoři překladů zpracovali ke každému textu veliké množství odborné literatury a pečlivě uvedli zdroje, které jim při práci pomohaly. Výsledkem je kniha dobře využitelná odborníky i laiky. Kniha, na kterou bylo obětováno mnoho práce a která přináší ekvivalentní množství poznatků.

Jarmila Bednaříková

VECCHIO, LUIGI. *Le iscrizioni greche di Velia*. Archäologische Forschungen 10. Band, Velia-Studien III. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2003. Pp. 192 + Tavv. XXIX. ISBN 3–7001–3219–0.

Nel volume è finalmente raccolto e proficuamente indagato il *corpus* delle iscrizioni greche rinvenute a Hycle/Ellea/Velia, l'antica colonia italiota fondata dai Focesi nella seconda metà del VI sec. a.C. presso l'od. comune di Ascea-Velia in provincia di Salerno. Non sono ricomprese nel *corpus* le iscrizioni relative ad Elea ed agli Eleati rinvenute non *in situ* (ad es. a Cos, Delo, Lipari, Atene, Delfi, Callatis, Olbia Pontica) e quelle incise su determinati supporti (ad es. su monete, bolli), l'A. ne ricava e ne utilizza comunque il dato onomastico, inserendolo nell'apposita sezione (pp. 149–160), riservandosi per il futuro uno studio approfondito ed una specifica edizione di questo interessante materiale.

¹ La presente recensione si colloca nell'ambito del Progetto di Ricerca (Nr. P.22063–G18; Projeckteiterin: L. Cappelletti) "Magna Graecia in römischer Zeit. Untersuchungen zu den lokalen Magistraturen und Institutionen nach dem Bundesgenossensvertrag (91/88 v. Chr.)", finanziato dal Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung (Austria) e attualmente in corso presso l'Institut für Römisches Recht und Antike Rechtsgeschichte, Univ. Wien, Austria.

derato *medicus* nella tradizione letteraria tardo-antica, bisogna considerare anche il seguente dato, che invece presta attenzione al testo ed al contesto: i tre *phylarchi* delle iscrizioni *supra* menzionate (nr. 22–24) sono qualificati ciascuno come *ταρχος*, ossia “medico”. Ora: i tre testi sono coevi a quello di Parmenide, sono stati rinvenuti nello stesso luogo (*I Masia II*), hanno evidenti connessioni onomastiche (Ὀὐιάδιος/Ὀὐιάς), due di essi sono su erma analogamente al testo del filosofo. Perché dunque, per designare la stessa professione, quella medica, sarebbero stati usati, contemporaneamente e per personaggi tra loro in evidente rapporto (scolastico, collegiale, religioso?), due termini diversi, uno, *ταρχος*, diretto e inequivocabile, l'altro, *φουρκός*, meno diretto, plurivalente e piuttosto “filosofeggiante”? Perché, in sostanza, Parmenide non è semplicemente definito *ταρχος* al pari dei suoi colleghi/discipoli? Escludendo l'arbitrio di un doto committente o lapicida, ritengo dunque che i due appellativi si riferiscano a due distinte “professioni”. Restando sui *phylarchi*, titolatura enigmatica di altrettanta carica, ignota al restante mondo greco, conditavo l'opinione dell'A. (p. 90), che la colloca nella sfera sacrale, con importanti funzioni culturali tutte ancora da definire.³ In ogni caso si tratta di una carica risalente alla fase greca indipendente e sopravvissuta in piena età romana e non è l'unica ad Elea. Il testo bilingue nr. 19 (pp. 67–72) menziona infatti *σὺνκάρτος* e *δῆμος* deliberanti ancora in veste greca nel periodo I sec. a.C. – I sec. d.C.; la *σὺνκάρτος* eleate, seguendo l'integrazione dell'A., la vediamo in azione anche in un altro testo onorario coevo (nr. 20, pp. 72–76). A differenza della *phylarchia*, qui non siamo di fronte ad un *hagax* linguistico e ad un *unicum* istituzionale, dal momento che *σὺνκάρτος* e *δῆμος* sono ampiamente attestati in altre colonie occidentali⁴, strano è qui che un organo statale come la *σὺνκάρτος*, così importante nella vita di ogni città greca, sia attestato solo e per ben due volte in epoca così tarda. Significativa, a tal proposito, è la sua mancata menzione nell'unica testimonianza diretta sulle istituzioni della colonia in età preromana, ossia il decreto di *asylia* da Cos (SEG XII 378 = DUBOIS, L. 1995. *Inscriptions grecques dialectales de Grande Grèce. I: colonies eubéennes, colonies ioniennes, emporia*. Genève, nr. 59), del 242 a.C., approvato da *ἀγορῶνες* e *δῆμος* eleati. Io credo, a differenza di altri studiosi e dell'A. stesso (pp. 70–72), che la *σὺνκάρτος* qui non venga menzionata semplicemente perché c'erano gli *ἀγορῶνες* a rappresentarla, più precisamente gli arconti potrebbero aver costituito un collegio magistraturale ben preciso e così denominato, intorno alla *συνκλήτος*, con la funzione tra le altre a noi ignote, di rappresentarla, forse a turno, in questa ed in altre, determinate occasioni. Un collegio uguale o affine, per intenderci, è quello esistente a Massalia, una città che tanto aveva in comune con Elea, a cominciare dalle sue origini foceesi.⁵

Il folto gruppo delle iscrizioni funerarie (pp. 97–138, nr. 25–65, dieci delle quali sono inedite), tutte risalenti all'età ellenistica e tutte decontestualizzate, è inciso in parte su stele marmoree importate dall'area cicladica, ma la maggioranza di esse si trova su stele di arenaria locale, provviste di una lavorazione particolare, che contraddistingue la produzione eleate rispetto alla restante grecia occidentale. Da segnalare il formulario usato nei testi per definire il rapporto di parentela: è assai semplice, e tuttavia in alcuni casi poco chiaro ed insolito, ad es. il nome della defunta seguito da articolo genitivo femminile e da antropónimo al genitivo (patronimico o gnomimico?), raffrontabile

mana”. In DE SENSI SESTRO, G. (ED.), *Medici e malattie in età antica*. Atti della giornata di studio sulla medicina antica, Università della Calabria, 26 ottobre 2005. Soveria Mannelli, 71–104.

3 Nella stessa direzione va anche USTRINOVA, Y. 2004. „Truth Lies at the Bottom of a Cave: Apollo Phylarchos, the Phylarchs of the Eleians, and Subterranean Oracles.” *PP* 59, 25–44, spec. 40–44, secondo cui il *phylarchos*, letteralmente “lord of the den”, sarebbe stato il capo di un'associazione filosofo-religiosa, risalente a Pitagora e Parmenide.

4 Alla lista delle città con *συνκλήτος* menzionate dall'A. (p. 71) si deve aggiungere ora anche Kalekerte; MANGANARO, 2009. „Un frammento iscritto erratito dall'area di Caronia (Kalekerte)”. *ZPE* 170, 87–98.

5 Su Focea e le sue colonie occidentali vd. ora ANTONELLI, L. 2008. *Traffici focei di età arcaica: dalla scoperta dell'Occidente alla battaglia del mare Sardonio*. Roma.

solo a quello in uso a Siracusa nella stessa epoca. Da segnalare, inoltre, il dato onomastico e quindi sociale ricavabile da questa categoria di testi: in particolare la duplice presenza in città di nomi, e quindi di persone, di origine osco-lucana, *Pakia* e *Bryttios* (risp. nr. 32 e 34), e la molteplice presenza di nomi femminili di forma dorica, e quindi di donne appartenenti molto probabilmente ad una o più colonie dell'Italia meridionale (ad es. Taranto, Siracusa, per l'A., p. 155, ma non escluderei Croton e Metaponto).

In definitiva il dato che emerge più prepotentemente da questo *corpus* epigrafico è quello di una città che, da un punto di vista culturale, culturale, economico, onomastico e politico-istituzionale, rivela pochi legami e agganci in contesto italico, siciliano e greco-occidentale, maggiori interessi verso l'ambito egeo, microasiatico, pontico, e rivela soprattutto tratti propri e peculiari di una greca difesa e celebrata sito in piena età imperiale. Rivelazioni queste che dobbiamo all'iniziativa di ricerca dell'A. ed alla sua magistrale indagine della documentazione, il che ne fa attualmente il maggior esperto della vita di Hylele/Ellea/Vella in tutti i suoi aspetti e per le varie epoche della sua esistenza.⁶

Loredana Cappellotti

WHITMARSH, TIM [ED.], *The Cambridge Companion to the Greek and Roman Novel*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 392 stran. ISBN 978-0-521-68488-0.

Studium antického románu se stalo po 2. světové válce – jak jsem se o tom již mnohokrát zmíňoval ve svých studiích i recenzích – velmi aktuálním a počet monografií věnovaných této tematice můžeme dnes počítat již na stovky. Nově se sem řadí také první z publikací, kterou chceme představit, totiž kniha *The Cambridge Companion to the Greek and Roman Novel*. Práce obsahuje 19 studií od různých autorů z Evropy, USA a Kanady, aniž si vzala za cíl postihnout vyčerpávajícím způsobem celou širokou problematiku řeckého i římského románu. Badatelé dali přednost tomu, aby se soustředili na vybrané aspekty románové tvorby, a vlastní práci rozdělili do čtyř oddílů (srov. úvod z pera T. Whitmarsh).

Oddíl I (17–87) se skládá ze čtyř kapitol a je věnována souvislostem mezi románem a literárním milieux (E. Bowie), sexualitou (H. Moralesová), kulturní identitou (S. Stephensová) a společenským třídám; autor této poslední kapitoly i editor celé knihy T. Whitmarsh se zde staví na stranu celkem nedávno vyslovené hypotézy, oprotičtí se o nově objevený papyrus, že totiž romány byly skládány „elitou“ a proto „elitu“. To ovšem zatím není názor dostatečně podložený, a proto také není obecně přijímán; většína badatelů je totiž stále přesvědčena, že román byl určen spíše pro střední vrstvy (srov. Fusillovo pojednání v závěru knihy).

Oddíl II (91–181), nazvaný *The World of the Novel*, se stručně a přehledně zabývá otázkami náboženskými v románové tvorbě (F. Zeitlinová), cestování (Persie, Egipte, Egypt, Dálný Východ, Západ a Sever; J. Roman) lidského těla (z pera J. Kömiga; této problematice byla doposud věnována malá pozornost) i časovými proporcemi (ať už historickým údobím či „časem“ říčeného dobrodružství), lásky aj.; autorem je L. Kim; poslední kapitola tohoto oddílu se pak obírá románem a mýtem spektakulárnosti řeckých a římských románů (při obecném definování pojmu hypéris však autorka C. Comorová klade až příliš velký důraz na stránku fyzickou na úkor stránky psychologické).

Spíše literární teoreticky zaměřený je oddíl III (183–257). Za přínosné pokládám nejen obecné zamýšlení nad problematikou žánru (jistě potíže čini anglický termín pro román), ale i speciální úvahy o žánru antického románu, třebaže autor S. Goldhill v podstatě shrnuje výsledky dosavadního bádání (v odkazech na díla starších badatelů přitom nacházíme nejednu mezeru). Velký důraz

6 Vd. infatti da ultimo VECCHIO, L. 2006. *La documentazione epigrafica. In Italia. Atti del XLV Convegno di Studi sulla Magna Grecia*. Tarento-Marina di Ascea, 21–25 settembre 2005. Napoli, 365–421.